

Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0)

 <http://dx.doi.org/10.22067/pg.2022.70569.1048>

پژوهشی

بررسی علل منازعه و ناامنی در مناطق مرزی آبی کشورها (مورد: مرز آبی اوگاندا و جمهوری دموکراتیک کنگو)

میثم میرزائی تبار (استادیار جغرافیای سیاسی، گروه مطالعات ژئوپلیتیک، مرکز مطالعات آفریقا، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران)

m.mirzaeitabar@modares.ac.ir

چکیده

بخشی از منازعات در روابط میان کشورها به اختلافات مرزی آن‌ها مربوط می‌شود که تنش و درگیری در مناطق مرزی آبی یکی از انواع منازعات است. در قاره آفریقا، موارد متعددی از تنش‌های مرزی از گذشته تاکنون وجود داشته است. درگیری مرزی آبی میان اوگاندا و جمهوری دموکراتیک کنگو یکی از این موارد است که اختلاف اصلی بر سر محدوده مرزی آبی در دریاچه آلبرت است. این مسئله موجب ناامنی در مناطق مرزی در دو سوی این دریاچه شده است. در واقع، در مناطق مرزی آبی میان دو کشور، درگیری اصلی و ناامنی حاصل از آن در محدوده دریاچه آلبرت و بر سر خط مرزی ترسیم‌شده در درون این دریاچه و همچنین فرسایش ساحل و تغییر در مسیر رودخانه مرزی سملیکی در جنوب دریاچه آلبرت است. این پژوهش از نوع تحقیقات علی است که با روش توصیفی تحلیلی و نظریه ژئوپلیتیکی منازعات مرزی و سرزمینی استفاده از منابع کتابخانه‌ای به بررسی اختلافات مرزی میان کشورهای اوگاندا و جمهوری دموکراتیک کنگو در منطقه دریاچه آلبرت و تحلیل علل وقوع ناامنی در این منطقه می‌پردازد. پژوهش حاضر درصدد پاسخ به این سوال است که مهم‌ترین علل وقوع ناامنی در مناطق مرزی آبی کشورهای اوگاندا و جمهوری دموکراتیک کنگو کدام است؟ نتایج پژوهش نشان می‌دهد که علل مختلفی را می‌توان برای وقوع درگیری و تنش در مناطق مرزی آبی دو کشور در اطراف دریاچه آلبرت نام برد که مهم‌ترین آن‌ها شامل ۱۱ مورد از علل و عوامل اصلی در ابعاد مختلف هویتی، حاکمیتی، تاریخی، ترسیم مرز، تغییر مسیر رود، زیست‌محیطی و... است.

واژگان کلیدی: امنیت، ناامنی، مرز، مرز آبی، اوگاندا، جمهوری دموکراتیک کنگو

۱- مقدمه

یکی از مباحث مهم در جغرافیای سیاسی و ژئوپلیتیک، موضوع مرز، تعیین مرز و اختلافات مرزی است که از گذشته تاکنون یکی از پدیده‌های تأثیرگذار در روابط کشورها و تعیین‌کننده در امنیت و ناامنی در مناطق مختلف به‌ویژه کشورهای با پیشینه استعماری بوده است. مرز به‌طور کلی نقش جداکنندگی و تفکیکی در ابعاد مختلف را دارد. یکی از گونه‌های مهم مرزی، مرزهای طبیعی هستند که در تعریف کلی، خطوط جداکننده مکان‌ها و فضاها

جغرافیایی محل سکونت انسان‌ها هستند. انسان‌ها همواره برای مشخص کردن محدوده محل سکونت و زیست خود درصدد ایجاد خطوط مرزی و تفکیکی بوده و هستند تا از این طریق محدوده مالکیت آن‌ها معین و مشخص باشد. به تبع این حساسیت، برای حفظ قلمرو و جلوگیری از هر نوع تعرض، همواره در موضع دفاع از محدوده خود عمل می‌کنند. در بعد وسیع و جدی‌تر، واحدهای سیاسی فضایی یا کشورها، هم در تعیین محدوده سرزمینی و قلمرو حاکمیت و مالکیت خود و هم در دفاع از فضای سرزمینی و مرزی، فعال و جدی هستند.

کشورها و حکومت‌ها خصوصاً کشورهای برخوردار از قدرت، استقلال و انسجام داخلی، حفظ و دفاع از تمامیت ارضی و مرزها و محدوده سرزمینی خود را وظیفه اصلی و در رأس امور حکومتی و اداره کشور تلقی می‌کنند و در مقابل هرگونه تهدید مرزی و سرزمینی حتی در سطح محدود، واکنش سخت نشان می‌دهند. در طول تاریخ سیاسی کشورها و همچنین در حال حاضر، کشورهای زیادی با اختلافات مرزی و سرزمینی در مرزهای خشکی و آبی مواجه بوده‌اند و این مسئله بارها منجر به تنش، منازعه و جنگ‌های شدید و خانمان‌سوز شده است.

یکی از قاره‌ها و مناطقی که به دلیل پیشینه تاریخی متأثر از حاکمیت استعماری کشورهای اروپایی بر آن‌ها، موارد زیادی از تنش‌ها و اختلافات را به ارث برده‌اند، قاره آفریقا است. در میان کشورهای آفریقایی، همواره موارد متعددی از تنش، جنگ و درگیری مرزی به دلایل مختلف در گذشته و در حال حاضر مشاهده شده و می‌شود؛ جنگ‌هایی که با خسارت‌های جانی، مادی و مالی و ناامنی‌های طولانی‌مدت برای ساکنان مناطق مرزنشین در کشورهای هم‌جوار همراه بوده است. از نظر فضایی و مکانی، این تنش‌ها و منازعات هم بر سر مرزهای آبی و هم بر سر مرزهای خشکی رخ داده است.

یکی از نمونه‌های نزاع و ناامنی در آفریقا، اختلاف و تنش میان کشورهای اوگاندا و جمهوری دموکراتیک کنگو است. این دو کشور هم در خشکی و در محدوده‌های آبی دارای مرز مشترک هستند. اختلاف اصلی آن‌ها بر سر محدوده مرزی آبی در دریاچه آلبرت است که خط مرزی آن در وسط این دریاچه ترسیم شده و سال‌هاست دو کشور بر سر آن اختلاف داشته‌اند و همین مسئله موجبات ناامنی در مناطق مرزی در دو سوی این دریاچه را فراهم کرده است. این پژوهش درصدد بررسی علل اختلافات مرزی آبی میان اوگاندا و جمهوری دموکراتیک کنگو و ناامنی‌های حاصل از آن در مناطق مرزی دو کشور است.

۲- روش تحقیق

این پژوهش از نوع تحقیقات علی است که با روش توصیفی تحلیلی و نظریه ژئوپلیتیکی منازعات مرزی و سرزمینی استفاده از منابع کتابخانه‌ای اعم از مقالات علمی، کتاب، گزارش‌های مراکز پژوهشی، اخبار و تحلیل رسانه‌های معتبر بین‌المللی و... به بررسی اختلافات مرزی میان کشورهای اوگاندا و جمهوری دموکراتیک کنگو در منطقه دریاچه آلبرت و تحلیل علل وقوع ناامنی در این منطقه و همچنین مناطق مرزی آبی با وضعیت مشابه در سایر کشورها در یک شرایط قابل تعمیم می‌پردازد. پژوهش حاضر درصدد پاسخ به این سوال است که مهم‌ترین علل وقوع ناامنی در مناطق مرزی آبی کشورهای اوگاندا و جمهوری دموکراتیک کنگو کدام است؟

۳- مبانی نظری پژوهش

۳-۱- مرز و مرز آبی

انسان برای مشخص کردن پیرامون فعالیت خود، آن گونه که با گستره فعالیت همسایه تداخل پیدا نکند، ناچار به تعیین خطوطی قراردادی در بخش پایانی و پیرامونی محیطزیست یا قلمرو خود است. گونه گسترش یافته این مفهوم، خط پیرامونی است که بخش پایانی گستره فعالیت یک ملت را مشخص می‌سازد و جنبه سیاسی پیدا می‌کند که "مرز" خوانده می‌شود (Mojtahed Zadeh, 2002: 40-41). مرزها به‌طور کلی تعیین‌کننده حدود حاکمیت و مالکیت یک دولت یا نظام سیاسی هستند و کشورها و حکومت‌ها را از یکدیگر جدا و متمایز می‌کنند (Hafeznia, 2002: 299). مرزها به‌طور کلی به ۵ دسته ذیل تقسیم می‌شوند:

۱. مرزهای طبیعی؛ که در امتداد عوارض طبیعی یا جغرافیایی مانند کوه، دره، رودخانه و درازای کرانه‌ها یا میانه دریاها پدید می‌آیند؛
۲. مرزهای فرهنگی؛ که معمولاً جداکننده فرهنگ‌های متفاوت است؛
۳. مرزهای سیاسی؛ که جداکننده فلسفه‌های سیاسی یا ایدئولوژی‌ها از هم است؛
۴. مرزهای قومی؛ که جداکننده اقوام از هم است؛
۵. مرزهای تحمیلی؛ که موردپسند قدرتی برتر است و بدون رضایت موجودیت ضعیف‌تر اعمال می‌شود (Mojtahed Zadeh, 2002: 45-49).

در چارچوب تقسیم‌بندی انواع مرزها، مرز و مرزهای آبی در دسته مرزهای طبیعی قرار می‌گیرد. این نوع مرزها، مشخص‌کننده محدوده حاکمیت و مالکیت کشورها در فضاهای آبی هستند. تعیین مرزهای آبی در مقایسه با مرزهای خشکی از پیچیدگی خاصی برخوردار است.

۳-۲- منازعه و منازعه مرزی و سرزمینی

منازعه فرآیندی است که از یک اختلاف دیدگاه درباره مسائل و منافع حیاتی و کلیدی از مقیاس خرد تا کلان و از سطح فردی میان دو یا چند نفر تا سطح کشورها میان دو کشور یا شماری از کشورها، آغاز و به دلیل تداوم و دامنه‌دار شدن و عدم حل و فصل میان طرف‌های اختلاف، تشدید شده و ابعاد گسترده پیدا می‌کند و منجر به شکل‌گیری خشونت و تحمیل خسارات جانی و مالی بر طرف‌های درگیر می‌شود. منازعه اشاره به هر نوع اختلاف و تضادی از نوع جزئی تا شدید آن یعنی جنگ دارد (Mirzaei Tabar, 2017: 34-35).

منازعه مرزی و سرزمینی نیز از نوع منازعات بین‌المللی میان کشورها با همسایه یا همسایگان خود بر سر مالکیت و حاکمیت بر مناطق مرزی مشترک است. این منازعات گاهی نتیجه طمع‌ورزی و سیاست‌های متجاوزانه یک کشور دارای وزن ژئوپلیتیک بالا علیه همسایه یا همسایگان برای تصرف بخشی از خاک کشور مقابل است؛ گاهی به اختلاف تاریخی همسایگان بر سر تعیین دقیق مرز یا مالکیت و حاکمیت منطقه‌ای خاص برمی‌گردد؛ گاهی در نتیجه اختلافات و درگیری‌های اقوام مرزنشین دو کشور همسایه است؛ و گاهی نیز حاصل ایجاد مرزهای تحمیلی قدرت‌های خارجی در تقسیم کشورهاست که به تقسیم یک گروه و جمعیت دارای پیوندهای قومی انجامیده و این

گروه قومی در تلاش برای کشورسازی و تشکیل حکومتی مستقل به منازعه با نظام حاکم می‌پردازد (Hafeznia & Mirzaei Tabar, 2020: 170).

۳-۳- امنیت و ناامنی

امنیت در بعد عینی، فقدان تهدیدات نسبت به ارزش‌ها، منافع و اهداف و در بعد ذهنی، فقدان ترس از این است که بنیان‌های ملی (ارزش‌ها، منافع و اهداف) مورد هجوم (فیزیکی و غیرفیزیکی) واقع شوند (Noroozi, 2007: 140). مفهوم امنیت به آرامش، قرار و تعادل عناصر ساختاری و کارکردی سیستم تأمین‌کننده نیازهای انسان مربوط می‌شود. زمانی که خلل در سیستم و تعادل آن پدید آید، روند تأمین نیازها دچار اختلال و چالش می‌گردد و تهدید و آسیب از طریق نقصان یا فقدان تأمین نیازها شکل می‌گیرد. به دنبال آن مفهوم امنیت از طریق فقدان آن یعنی ناامنی که معرف خلل در روند تأمین نیازها است پدید می‌آید. بنابراین امنیت وجوه مختلفی دارد. هم می‌توان آن را "حالت" و "شرایط" و هم "سازوکار" و تدابیر لازم دانست. ولی واقعیت این است که امنیت مفهومی است که همه این‌ها را در برمی‌گیرد. یعنی نیاز اساسی انسان است که محصول سازوکاری مرکب از عناصر ساختاری با کارکردهای هماهنگ می‌باشد که از طریق اتخاذ تدابیر لازم و مدیریت بهینه پدید می‌آید (Hafeznia, 2011: 325). در واقع، امنیت عبارت است از حفظ تعادل کارکردی سیستم تضمین‌کننده موجودیت و نیازهای فردی و جمعی انسان از جمله خود امنیت، به نحوی که مانع از نگرانی و ترس گردد (Ibid: 327).

۳-۴- نظریه ژئوپلیتیکی منازعات مرزی و سرزمینی

بر مبنای «نظریه ژئوپلیتیکی منازعات مرزی و سرزمینی»، این نوع منازعات در سطوح محلی، ملی، منطقه‌ای و جهانی به‌طور عمومی حاصل نقش‌آفرینی ترکیبی از سه عنصر جغرافیا، سیاست و قدرت هستند و ریشه یا ریشه‌های ژئوپلیتیکی به شرح ذیل دارند:

۱. اقدامات قدرت‌های استعماری در تعیین و ترسیم مرزهای سرزمینی کشورها و مناطق با سابقه مستعمره شدن: این اقدام، باهدف قلمروگستری و تسلط بر منابع و بهره‌برداری از آنها است که ماهیتی ژئوپلیتیکی دارد و به دلیل ترسیم مرزهای تحمیلی سرزمینی میان کشورها، همواره یکی از علل اصلی منازعات مرزی بوده است.
۲. قلمروخواهی و قلمروگستری حکومت‌ها و تلاش برای تسخیر فضا و کنترل منابع آن: قلمروخواهی و دفاع از مکان زیست و منابع آن و قلمروگستری و تلاش برای تسخیر فضا و منابع دیگر مکان‌ها، با وقوع رقابت‌ها، منازعات و دخالت دولت‌ها برای حل اختلافات همراه است.
۳. مناقشه بر سر یک منطقه مرزی استراتژیک میان کشورها: مکان‌های استراتژیک و ژئواستراتژیک، تأثیرگذار در مناسبات کشورها بوده و به‌عنوان عنصری قدرت‌ساز، می‌توانند عامل وقوع منازعات باشند.
۴. منازعات قلمروخواهانه اقوام و قبایل در مناطق مرزی کشورها: قلمروخواهی، رقابت و منازعه اقوام و قبایل در دو سوی مرز مشترک برای حفاظت از منابع زیستی آب، زمین، مراتع و...، دولت‌های حاکم بر دو سوی مرز را متأثر می‌کند و می‌تواند منجر به منازعه آنها شود.

۵. ذهنیت تاریخی و روحیه ملی‌گرایی: داشتن ذهنیت مثبت یا منفی درباره تحولات ژئوپلیتیکی تاریخی در ترکیب با روحیه متعصبانه ملی‌گرایی حاکم بر ملت و حکومت می‌تواند منجر به وقوع منازعه شود.
۶. ضعف در تقسیم و علامت‌گذاری دقیق مرز: عدم توجه و دقت دولت‌ها به تقسیم مرز و ابهام در تعیین دقیق مرز با همسایگان، زمینه‌ساز تنش و منازعه خواهد بود.
۷. شرایط آب و هوایی و تغییر اقلیم: تغییرات آب و هوایی و تأثیر منفی آن بر منابع زیستی در قالب کاهش منابع و شکل‌گیری رقابت، زمینه‌ساز منازعات بر سر این منابع و درنهایت، مداخله دولت‌ها می‌شود.
۸. دورافتادگی مناطق و در حاشیه قرار داشتن: دورافتادگی مناطق از مرکز و در حاشیه بودن، با ضعف حاکمیت دولت و عدم مدیریت سیاسی کامل بر آن همراه است که این مسئله می‌تواند زمینه‌ساز وقوع منازعات باشد.
۹. سکونت اقلیتی از مردم کشور همسایه در منطقه مرزی مورد مناقشه با کشور دیگر: تحمیل مرزهای سرزمینی و عدم توجه به بافت جمعیتی باعث ایجاد فضاهای جغرافیایی تقسیم‌بندی شده و فرارگیری بخشی از ملت در درون مرزهای سرزمینی کشور همسایه و ایجاد نارضایتی مردم جداشده و درنهایت، وقوع تنش و منازعه می‌شود (Hafeznia & Mirzaei Tabar, 2020: 182-183).

۳-۵- دریاچه آلبرت^۱

دریاچه آلبرت متعلق به دریاچه‌های بزرگ^۲ آفریقا و سیستم نیل بالا است. این دریاچه، بخشی از مرز اوگاندا و جمهوری دموکراتیک کنگو را با حدود ۱۶۰ کیلومتر طول و میانگین ۳۲ کیلومتر عرض، شکل داده است (Westerkamp & Houdret, 2010: 9). دریاچه آلبرت، هفتمین دریاچه بزرگ آفریقا است و بین هر دو کشور (۵۴ درصد برای اوگاندا و ۴۶ درصد برای جمهوری دموکراتیک کنگو) مشترک است. این منطقه دارای منابع معدنی بسیار مهم و منابع نفتی است (Bokomdu and Kabemba, 2016: 45).

منابع اصلی تأمین آب دریاچه آلبرت، نیل ویکتوریا و رودخانه سملیکی^۳ است. زمین‌های اطراف این دریاچه در سمت اوگاندا تا حدی منطقه حفاظت‌شده است اما برای کشاورزی (کشت محصول و پرورش دام) و ایجاد سکونتگاه‌های انسانی استفاده می‌شود. دریاچه تأمین‌کننده منابع ماهی‌جوامع اطراف آن و مناطق دیگر است. منطقه کنگویی‌نشین ایتوری و مناطق اوگاندایی‌نشین نبی^۴، آمورو^۵، بولیس^۶، هویم^۷، کیباله^۸ و بوندیبوگیو^۹ دریاچه آلبرت را احاطه کرده‌اند. معیشت مردم محلی ساکن در اطراف دریاچه بر پایه ماهیگیری، دام‌پروری و کشاورزی است. در

¹ Lake Albert

² Great Lakes

³ Semliki

⁴ Nebbi

⁵ Amuru

⁶ Buliisa

⁷ Hoima

⁸ Kibaale

⁹ Bundibugyo

شهرهای مرزی مانند ماهاگی^۱ تجارت و تبادل محصولات تولیدی ساکنان میان دو سوی مرز انجام می‌شود. دریاچه آلبرت علاوه بر اهمیت اقتصادی، روابط امنیتی اوگاندا و جمهوری دموکراتیک کنگو را نیز متأثر کرده است (Westerkamp & Houdret, 2010: 9-10).

نقشه ۱: موقعیت جغرافیایی اوگاندا و دریاچه آلبرت

منبع: One World-Nations Online, Administrative Map of Uganda

۴- یافته‌های پژوهش

۴-۱- درگیری اوگاندا و جمهوری دموکراتیک کنگو در اطراف دریاچه آلبرت

طول مرز مشترک بین‌المللی جمهوری دموکراتیک کنگو و اوگاندا ۸۱۷ کیلومتر و متشکل از چند بخش مرز زمینی و رودخانه‌ای است. مرزهای زمینی بر دو قسم است؛ مرز زمینی شمالی به طول ۲۳۰ کیلومتر، و مرز زمینی شرقی که مرز زمینی آن مبدأ لامیا، مبدأ لوبیلا و قله کوه سابینو مبدأ مرز زمینی ایشاشا است (Bokomdu and Kabemba, 2016: 46).

دریاچه‌های آلبرت و ادوارد مرزهای اصلی جداکننده دو کشور و اغلب محل مناقشه هستند. طول مرز دریاچه در دریاچه آلبرت ۱۴۲ کیلومتر است و خط میانی آن، آب‌های دریاچه آلبرت را به‌طور مساوی تقسیم می‌کند (Ibid: 47). مهم‌ترین موضوع در تنش و درگیری دو کشور، مسائل مربوط به دریاچه آلبرت در منطقه مرزی آن‌ها است.

¹ Mahagi

سرزمین اوگاندا در ساحل شرقی این دریاچه و سرزمین جمهوری دموکراتیک کنگو در ساحل غربی آن و مرز مورد مناقشه دو کشور در درون دریاچه قرار گرفته است (Westerkamp & Houdret, 2010: 9).

در سال‌های اخیر، نوع تعاملات جمهوری دموکراتیک کنگو و اوگاندا به‌عنوان یک عامل کلیدی برای صلح و امنیت گسترده در منطقه دریاچه‌های بزرگ در آفریقا بوده است. روابط جمهوری دموکراتیک کنگو و اوگاندا از زمانی که اوگاندا در سال ۱۹۹۸ به بخش‌هایی از شرق جمهوری دموکراتیک کنگو حمله کرد و بخش‌هایی از آن را اشغال کرد، با تنش همراه است (Ojambo, 2021: 62).

اوگاندا و جمهوری دموکراتیک کنگو در اطراف دریاچه آلبرت و مناطق مرزی آن، دارای سابقه اختلافات مرزی هستند. در سال ۱۹۹۸، ارتش اوگاندا، شورشیان اوگاندایی در مرز خود با این کشور را تحت تعقیب قرارداد. اوگاندا، جمهوری دموکراتیک کنگو را به مسلح کردن شورشیان اوگاندایی متهم کرد و مناطقی را در شرق سرزمین جمهوری دموکراتیک کنگو تا سال ۲۰۰۳ میلادی به اشغال درآورد (Marine Corps Intelligence Activity, 2014: 6). از جمله این مناطق، ایتوری بود. اشغال ایتوری^۱ بین سال‌های ۱۹۹۸ تا ۲۰۰۳، به‌طور گسترده ثبات منطقه را به هم ریخت (Westerkamp & Houdret, 2010: 8).

با توجه به منازعات قومی دیرینه در منطقه و دو جنگ در جمهوری دموکراتیک کنگو در سال‌های ۱۹۹۶-۱۹۹۷ و ۲۰۰۳-۱۹۹۸ میلادی، هر دو ساحل دریاچه آلبرت در جمهوری دموکراتیک کنگو و اوگاندا در معرض ناامنی ناشی از تنش‌های مرزی همسایگان، اقدامات شورشیان، حضور پناهندگان و منازعات قبیله‌ای است. مردم این منطقه از نظر قومی، متنوع هستند و با وجود همزیستی مسالمت‌آمیز، منازعات قومی در طول جنگ دوم در جمهوری دموکراتیک کنگو (۲۰۰۳-۱۹۹۸ میلادی) خصوصاً در ایتوری رخ داد. در سال‌های اخیر، با استقرار مهاجران کنگویی و اوگاندایی در مناطق ساحلی دریاچه آلبرت در سمت اوگاندا، رقابت بر سر دسترسی به منابع طبیعی و زمین افزایش یافته است. این موضوع، تنش میان قبایل مختلف و به خطر افتادن ثبات منطقه را در پی داشته است (Ibid: 10). در جولای ۲۰۰۷ میلادی، کارگران نفت یک شرکت نفتی کانادایی توسط نظامیان جمهوری دموکراتیک کنگو مورد حمله قرار گرفتند و ارتش اوگاندا هم به این اقدام پاسخ داد. درگیری در کنار این دریاچه، دوباره در ماه‌های آگوست و سپتامبر ۲۰۰۷ آغاز شد و ارتش‌های دو کشور در مناطق اطراف دریاچه مستقر شدند و تنش تشدید شد (Marine Corps Intelligence Activity, 2014: 7-8). تنش و درگیری دو کشور در این منطقه ادامه‌دار بوده و گاهاً با خشونت همراه شده است. در واقع، در سال‌های اخیر با طرح موضوع اکتشافات نفت در حوضه دریاچه آلبرت، منازعات همچنان وجود داشته است و ده‌ها هزار پناه‌جو از منطقه درگیر شمال شرق جمهوری دموکراتیک کنگو برای جستجوی امنیت در اوگاندا از دریاچه عبور کرده‌اند و این باعث تنش بیشتر در این منطقه شده است (Mail & Guardian, 2018).

برای حل و فصل مناقشات میان جمهوری دموکراتیک کنگو و اوگاندا و تقویت ثبات، امنیت و رفاه، دو کشور توافقنامه صلحی را در ۸ سپتامبر ۲۰۰۷ در نگوردوتو^۲ تانزانیا با حضور سران آن‌ها امضا کردند. بر اساس ماده ۳

¹ Ituri

² Ngurdoto

موافقت‌نامه نگوردوتو، طرفین توافق کردند تا در صورت لزوم برای بازسازی خط تعیین مرز مشترک بین‌المللی مانند آنچه در کنوانسیون ۳ فوریه ۱۹۱۵ و ضمائم آن بین پادشاهی بلژیک و بریتانیا در شرق آفریقا تعریف شده است و منشور سازمان وحدت آفریقا و قانون تشکیل اتحادیه آفریقا را نقض نمی‌کند، همکاری کنند. برای انجام این کار، طرفین توافق کردند تا ظرف یک ماه از تاریخ امضای توافقنامه، تیم مشترکی از کارشناسان تشکیل و مسئول یافتن روش‌هایی برای انجام کار شوند. به ترتیب اولویت‌ها، تیم مشترک باید به موضوع روکوانزی و مکان‌های اوریوو، آنزید/پانزورو، آگیرو، پاگیرا، پامیتو برای قلمرو ماهاگی و ورودی مرزی برای قلمرو آرو رسیدگی می‌کرد. طرفین توافق کردند تا جزیره روکوانزی و محلات ماهاگی، اوریوو، آنزید/پانزارو، آگیرو، پاگیرا، پامیتو و ورودی مرزی وورا فوراً و به صورت هم‌زمان غیرنظامی شوند. به گفته منابع رسمی در جمهوری دموکراتیک کنگو، کمیته مشترک پیگیری توافقنامه نگوردوتو نتیجه‌گیری در مورد تعلق جزیره روکوانزی ارائه نکرد. از جمله بندهای این توافقنامه، ایجاد یک اداره مشترک کنگویی - اوگاندایی در جزیره روکوانزی و تشکیل یک کمیسیون فنی مشترک متشکل از کارشناسان مسئول برای یافتن راه‌حل‌های مناسب برای همه اختلافات مرزی میان دو کشور از هر نوع بود. جمهوری دموکراتیک کنگو و اوگاندا در ۲۳ ژوئن ۱۹۹۰ و همچنین در الحاقیه‌ای به آن در ۲۵ ژانویه ۲۰۰۸، قرارداد همکاری را نیز میان دو کشور برای اکتشاف و بهره‌برداری از منابع هیدروکربن در میدین مشترک امضا کرده بودند. با وجود این، توافق نگوردوتو هنوز به نتیجه نرسیده است. دو کشور تمایلی به اجرای این توافقنامه ندارند. برای جمهوری دموکراتیک کنگو، دخالت اوگاندا در حمایت از شورشیان یکی از دلایل تعلیق گفتگوها است. این عدم اعتماد میان دو کشور صلح و امنیت در منطقه را تهدید می‌کند (Bokomdu and Kabemba, 2016: 57-58).

۴-۲- علل درگیری اوگاندا و جمهوری دموکراتیک کنگو در اطراف دریاچه آلبرت

در ارتباط با درگیری اوگاندا و جمهوری دموکراتیک کنگو در اطراف دریاچه آلبرت، علل مختلفی عنوان می‌شود که مهم‌ترین آن‌ها را می‌توان در چارچوب مسائل مرزی و رقابت برای تسلط بر منابع طبیعی به‌ویژه نفت مورد اشاره قرار داد.

دریاچه آلبرت از نظر جغرافیایی و سیاسی، در بحث منابع طبیعی و تأثیر بر روابط دوجانبه اوگاندا و جمهوری دموکراتیک کنگو مورد اهمیت است. تاریخ مشترک در منازعه، فقر معیشتی، اختلافات مرزی و اخیراً کشف منابع نفتی، مدیریت منابع مشترک و روابط دوجانبه سیاسی دو کشور را به خطر انداخته است. تخریب محیط‌زیست به دلیل استخراج نفت و همچنین افزایش فشار بر سایر منابع طبیعی از قبیل آب و زمین به‌طور مستقیم بر اکوسیستم شکننده منطقه و معیشت محلی تأثیرگذار بوده است (Westerkamp & Houdret, 2010: 8).

درگیری بر سر مرزهای بین اوگاندا و جمهوری دموکراتیک کنگو از تاریخ استعماری آن‌ها سرچشمه می‌گیرد، اما تنش‌ها در سال‌های اخیر به دلیل وجود منابع ژئواستراتژیک مانند ذخایر نفتی اخیراً کشف شده و تمایل به استخراج منابع ماهی از آب‌های مشترک تشدید شده است. مرزهای آبی بین اوگاندا و جمهوری دموکراتیک کنگو در دریاچه آلبرت عمدتاً توسط توافقنامه انگلیس و بلژیک در سال ۱۸۹۴ تعیین شد که به دریاچه‌ها و نصف‌النهار ۳۰ درجه شرقی برای تعیین مرزها متکی بود؛ روشی که در تعیین مرزها در این مستعمرات کارایی خوبی نداشت (Ojambo, 2021: 62-63).

یک علت دیگر تنش میان دو کشور، بر سر مالکیت بر منابع طبیعی دریاچه آبرت است. در واقع، درگیری دو کشور به مسئله تعیین مرزهای زمینی و دریایی در مورد اشتراک منابع طبیعی فرامرزی و همچنین قاچاق مواد معدنی جمهوری دموکراتیک کنگو به ویژه طلا به اوگاندا، مرتبط است. خط مرزی بین المللی جمهوری دموکراتیک کنگو و اوگاندا از دریاچه آبرت می‌گذرد که یک مرز طبیعی است (Bokomdu and Kabemba, 2016: 45). ذخایر نفتی احتمالی دریاچه آبرت بین ۵ تا ۱۰ میلیارد بشکه تخمین زده می‌شود (Ibid: 48).

در واقع، از منظر ژئوپلیتیک، مناطق اطراف و سراسر دریاچه آبرت منعکس‌کننده نگرانی‌های فرامرزی ناشی از وجود منابع طبیعی عظیم در آن است که گاهی تهدیدی برای روابط دوجانبه بین اوگاندا و جمهوری دموکراتیک کنگو به حساب می‌آید. این دریاچه علاوه بر اینکه منبع اصلی ماهی است، به‌عنوان مکانی حیاتی برای حمل‌ونقل مردم در نواحی اطراف کنگو (ایتوری) و اوگاندا (نبی، آمورو، بولیس، هویما، کیباله و بوندیوگیو) عمل می‌کند که عمدتاً تجارت بین شهرها یا مناطق مرزی مذکور را تسهیل می‌کند (Ojambo, 2021: 63).

در جریان اشغال ایتوری توسط اوگاندا در سال‌های ۱۹۹۸ تا ۲۰۰۳ میلادی، علل ریشه‌ای منازعات مسلحانه در این منطقه را می‌توان ناشی از اقدامات استثماری بازیگران محلی و منطقه‌ای برای دستیابی به زمین، فرصت‌های اقتصادی، قدرت سیاسی (Vlassenroot & Raeymaekers, 2004: 387) و همچنین تسلط و اعمال کنترل بر منابع معدنی از جمله طلا دانست. به‌عبارت‌دیگر، یک دلیل اصلی اشغال ایتوری، احتمالاً تسلط اوگاندا بر مناطق شرقی و شمالی جمهوری دموکراتیک کنگو باهدف استخراج و بهره‌برداری از منابع طبیعی این منطقه بود (Westerkamp & Houdret, 2010: 10-11). در سال ۲۰۰۷ میلادی نیز مسائل مرزی و نفت در دریاچه آبرت پایه و اساس تنش میان اوگاندا و جمهوری دموکراتیک کنگو بود (Fahey, 2010: 360).

تعیین مرز رسمی در دریاچه آبرت صورت نگرفته و کشف ذخایر نفتی در امتداد سواحل شرقی دریاچه در نزدیکی اوگاندا نیز تنش بین دو طرف را تشدید کرده است (Marine Corps Intelligence Activity, 2014: 7). نامشخص بودن مرزها در دریاچه آبرت همراه با کشمکش بر سر مالکیت جزیره روکوانزی^۱ در انتهای جنوبی این دریاچه، منبع درگیری‌های مرگبار میان اوگاندا و جمهوری دموکراتیک کنگو بوده است (Ojambo, 2021: 63). جزیره روکوانزی و سایر مناطق بر روی رودخانه سملیکی یک موضوع مهم مورد مناقشه است که گفته می‌شود این مناطق دارای پتانسیل نفت و گاز هستند (United Nations, Economic Commission for Africa, 2018: 30). جزیره روکوانزی حدود ۳ کیلومترمربع مساحت دارد و جمعیت آن ۵۰۰۰ نفر است که ماهیگیر، و اکثریت اصالت کنگویی دارند. برای جمهوری دموکراتیک کنگو، به دلیل اینکه اکثر ساکنان جزیره اصالتاً کنگویی هستند، روکوانزی فقط متعلق به کنگو است (Bokomdu and Kabemba, 2016: 50).

باوجود این، درحالی‌که ۹۰ درصد ساکنان این جزیره کنگویی هستند اما اوگاندا معتقد است که مرزهای تعیین‌شده در دوره استعمار، جزیره روکوانزی را در چارچوب قلمرو این کشور تعریف کرده است (Westerkamp & Houdret, 2010: 11). به عبارتی، جمهوری دموکراتیک کنگو با مواضع اوگاندا مبنی بر اینکه روکوانزی به اوگاندا تعلق دارد، موافق نیست. اوگاندا نیز موضع کنگو را مبنی بر اینکه این جزیره به جمهوری دموکراتیک کنگو تعلق دارد را رد

¹ Rukwanzi

می‌کند. پیش‌ازین نیز درگیری‌هایی میان ارتش دو کشور برای دسترسی به جزیره رخ داده بود (Bokomdu and Kabemba, 2016: 49).

علاوه بر این، ساحل رودخانه سملیکی در جنوب دریاچه آلبرت در طول سال به دلیل فرسایش خاک به نفع جمهوری دموکراتیک کنگو تغییر مسیر داده و تأکید این کشور بر این بوده است تا بدون در نظر گرفتن تغییر جهت جریان، این رودخانه مرز طبیعی دو کشور باشد (Westerkamp & Houdret, 2010: 11). در واقع، این مرز در طول زمان به دلیل توده مهم رسوبی که رودخانه سملیکی از سرچشمه تا دریاچه آلبرت حمل می‌کند، جابجا شده است. رود سملیکی تقریباً ۶ کیلومتر از شرق به غرب در سمت جمهوری دموکراتیک کنگو تغییر مکان داده و به‌طور طبیعی منجر به تغییر مرز اصلی میان این کشور و اوگاندا در ساحل جنوبی دریاچه آلبرت شده است. در این اثناء، تجمع این توده رسوبات در دریاچه آلبرت، جزیره روکوانزی را ایجاد کرده است که در زمان تقسیم آب دریاچه میان دو کشور استعماری گذشته، وجود نداشت (Bokomdu and Kabemba, 2016: 47-48).

با وجود این، درحالی‌که دلیل ناامنی‌ها و اتفاقات در مرز دو کشور، فقدان یک مرز فیزیکی مشخص ذکر می‌شود، اما واقعیت این است که رقابت برای دسترسی به منابع دریاچه آلبرت باعث تشدید درگیری‌ها در این منطقه شده است و "مرز نامشخص" فقط به‌عنوان یک قربانی (بهبانه) استفاده می‌شود. در دریاچه نیز هم ماهیگیران کنگویی و هم ماهیگیران اوگاندایی به‌طور مکرر یکدیگر را به بی‌احترامی به مرزها در حین ماهیگیری متهم می‌کنند (Ojambo, 2021: 63).

مسائل مطرح دیگر درباره علل منازعات اوگاندا و جمهوری دموکراتیک کنگو، یکی اینکه در سرزمین اصلی، در شمال غربی قلمرو ماهاگی در شهر رودو گروه پونو در جامعه وار پالارا، اوگاندایی‌ها مرز را تغییر داده‌اند. از سال ۲۰۰۴ جمعیت اوگاندایی در آنجا زندگی می‌کنند و منازل مسکونی ساخته‌اند. اوگاندایی‌ها مرزها را از بین برده‌اند و در عوض جاده‌ای را ترسیم کرده‌اند و آن را مرز معرفی می‌کنند. آن‌ها همچنین یک بازار در قلمرو جمهوری دموکراتیک کنگو ایجاد کرده‌اند که آن را قلمرو اوگاندا می‌دانند. دوم، ارتش اوگاندا در سال ۲۰۱۳ شهر کنگویی آسینا را محصور کرد. اوگاندایی‌ها درباره این اقدام اعلام کردند که به دنبال جابجایی محدوده گمرکی آسینا به طول ۴۰۰ متر توسط مقامات کنگویی و نزدیک‌تر کردن آن به مرز اوگاندا برای مبارزه با جرائم عمدتاً متوجه تجارت فرامرزی طلا، به مقامات کنگویی اولتیماتوم داده بودند که مرز را به موقعیت اول خود منتقل کنند. و سوم اینکه، اوگاندا دو بار بستر رودخانه لوبیریها که مرز طبیعی جمهوری دموکراتیک کنگو و اوگاندا در این منطقه است را جابجا کرده است تا مرز خود را به عرض حداقل ۱۵۰ متر افزایش دهد. به اعتقاد زمین شناسان، این یک پیشروی آرام توسط اوگاندا برای به دست آوردن ذخایر بیشتر منابع نفت است، چون این منطقه بخش جدایی‌ناپذیر از بلوک چهار منطقه آلبرتین گرابن است (Bokomdu and Kabemba, 2016: 47-48).

علاوه بر این عوامل اصلی، علل مؤثر دیگر در وقوع منازعات اوگاندا و جمهوری دموکراتیک کنگو در منطقه دریاچه آلبرت به شرح ذیل است:

۱. عدم اعتماد بین دو دولت به دلیل وقایع تاریخی و تشدید سوءظن‌ها درباره اکتشافات نفتی؛
۲. فقدان قوانین و سیاست غیرمتمرکز سنجش میزان استفاده از منابع طبیعی و افزایش تخریب و کاهش آن‌ها؛
۳. ناکارآمدی دولتی در اجرای مقررات و قوانین؛

۴. ناکافی بودن اقدامات برای مقابله با هجوم مهاجران، انجام برنامه‌ریزی در زمینه مسائل شهری، مسکن، معیشت و زیرساخت‌های اجتماعی؛
۵. فقدان شرکای رسمی شناخته‌شده و مورد اعتماد برای میانجی‌گری و حل و فصل منازعات بر سر منابع طبیعی و سایر اختلافات در سطح محلی؛
۶. فقدان امنیت به دلیل افزایش فعالیت‌های شبه‌نظامی در منطقه و اقدامات مداوم شورشیان در مناطق پیرامونی (Westerkamp & Houdret, 2010: 21).

۵- تجزیه و تحلیل

مناطق مرزی درگیر در اختلافات و تنش میان کشورهای هم‌جوار چه در محدوده مرزهای خشکی و چه در مرزهای آبی اعم از رودخانه‌ها، خلیج‌ها، دریاچه‌ها و دریاها، معمولاً با پدیده سلب امنیت و وقوع ناامنی‌های بعضاً طولانی‌مدت برای ساکنان مرزنشین مواجه هستند. علت‌های مختلفی را می‌توان به‌عنوان ریشه‌های ناامنی در مناطق مرزی نام برد که یکی از مهم‌ترین آن‌ها، اختلافات مرزی میان کشورهای هم‌جوار است. مرزهای آبی اوگاندا و جمهوری دموکراتیک کنگو در اطراف دریاچه آلبرت نیز از این قاعده مستثنا نیستند و در مناطق مرزی آن‌ها، ناامنی‌های موجود بنا به علت‌های مختلفی رخ می‌دهند که مهم‌ترین به شرح ذیل قابل طرح و بحث هستند:

۱- **تصمیمات و اقدامات استعماری در تعیین مرز:** در بسیاری از کشورهایی که در تاریخ خود با سلطه استعماری کشورهای استعمارگر مواجه بوده‌اند، پیامدهای اقدامات استعماری ممکن است تا سال‌ها، آن کشورها را متأثر کند. یکی از اقدامات برجسته استعمارگران در کشورهای آفریقایی و آسیایی، تعیین و ترسیم مرزهای سیاسی و حاکمیتی کشورها بوده که اغلب، بدون در نظر گرفتن ملاحظات هویتی و به‌صورت تحمیلی انجام شده است. نتیجه این تصمیمات نیز وقوع اختلافات مرزی دیرینه میان کشورها و به‌تبع آن، ایجاد ناامنی مرزی بوده است. در بیشتر اختلافات مرزی میان کشورهای آفریقایی، رد پای استعمار دیده می‌شود. در ارتباط با اختلافات مرزی اوگاندا و جمهوری دموکراتیک کنگو در اطراف دریاچه آلبرت نیز بخشی از علل تنش و ناامنی‌ها ریشه در اقدامات استعماری دارد. جزیره روکوانزی واقع در انتهای جنوبی این دریاچه، مکانی غنی از منابع نفت با جمعیت حدود ۹۰ درصد کنگویی است اما اوگاندا مدعی مالکیت بر آن با استناد به مرزهای تعیین‌شده در دوره استعمار است و این مسئله باعث اختلاف و تشدید تنش دو کشور شده است.

۲- **اختلافات بر سر محل دقیق مرز:** مهم‌ترین موضوع تنش‌آفرین در روابط کشورهای هم‌مرز، اختلاف بر سر تعیین دقیق خطوط مرزی یا ادعای دو طرف مبنی بر مالکیت بر بخشی از مناطق مرزی مورد مناقشه است. این موضوع در طول تاریخ سیاسی کشورهای جهان همواره یکی از عوامل اصلی تنش و وقوع جنگ‌ها بوده است. در ارتباط با اختلافات و تنش اوگاندا و جمهوری دموکراتیک کنگو در مناطق مرزی دریایی در دریاچه آلبرت نیز اصلی‌ترین موضوع اختلاف، مربوط به این مسئله و عدم تعیین دقیق مرز دو کشور در این دریاچه است که موجب ایجاد تنش و درگیری مرزی و اختلاف دیرینه دو کشور و ناامنی در مناطق مرزی آن‌ها شده است.

۳- رقابت بر سر دسترسی منابع طبیعی با ارزش: برخورداری مناطق مرزی از منابع طبیعی با ارزش خصوصاً منابع انرژی و معدنی که از اهمیت اقتصادی بالایی برخوردارند و رقابت بازیگران اعم از رسمی و غیررسمی برای دستیابی به آنها، همواره یکی از عوامل اصلی تنش، درگیری و ناامنی در این مناطق بوده است. این موضوع زمانی اهمیت و شدت بیشتری پیدا می‌کند که طرفین از بازیگران رسمی یعنی کشورها بوده و هر دو طرف ادعای مالکیت بر مناطق مرزی مورد اختلاف و منابع آن را داشته باشند. در ارتباط با اختلافات اوگاندا و جمهوری دموکراتیک کنگو در مناطق مرزی اطراف دریاچه آلبرت، کشف ذخایر نفتی در امتداد سواحل شرقی این دریاچه در نزدیکی اوگاندا، اختلاف بر سر مالکیت جزیره روکوانزی در انتهای جنوبی دریاچه آلبرت که غنی از منابع نفت است، و همچنین وجود منابع طلا در منطقه ایتوری، یکی از علل اصلی اختلافات، تنش‌ها و ناامنی است.

۴- فرسایش خاک در ساحل رودخانه مرزی و تغییر مسیر آن به نفع یکی از طرفین مرز: یکی از اشکال مرزهای آبی میان کشورها، رودخانه‌ها هستند. تعیین مرز دقیق کشورها بر اساس رودخانه، سازوکار خاص خود را دارد که عدم رعایت آن، سبب اختلاف کشورهای هم‌مرز خواهد شد. یک ویژگی مهم مرزهای رودخانه‌ای، تغییرات بستر و ساحل آن به مرور زمان و جابجایی خط مرز است که اگر باعث تضییع حقوق و کاسته شدن از محدوده سرزمینی یکی از طرفین مرز شود، اعتراض و اختلاف آن‌ها را در پی دارد. در ارتباط با مرزهای اوگاندا و جمهوری دموکراتیک کنگو، در انتهای جنوبی دریاچه آلبرت، بخشی از مرز دو کشور در رودخانه سملیکی قرار دارد که فرسایش خاک ساحل آن و تغییر مسیر رود به نفع جمهوری دموکراتیک کنگو و تأکید این کشور بر نادیده گرفتن این موضوع، سبب اختلاف و تنش شده است.

۵- ضعف یا عدم برقراری عدالت فضایی در مناطق مرزی: برقراری عدالت فضایی و توزیع عادلانه منابع، ثروت و امکانات معیشتی و رفاهی میان شهروندان در نواحی مختلف کشور از وظایف اولیه و اصلی حکومت است. در اغلب کشورها به دلایل مختلف این موضوع با ضعف همراه می‌شود و حکومت‌ها به صورت ارادی یا غیرارادی ناتوان از برقراری عدالت فضایی در فضای سرزمینی خود و برخی مناطق خاص می‌شوند. از جمله مناطق آسیب‌پذیر در این زمینه، مناطق مرزی کشورها هستند که به دلیل شرایط ویژه حاکم بر آن‌ها و دورافتادگی از مرکز کشور، معمولاً با ضعف امکانات معیشتی و رفاهی و ضعف یا عدم برقراری عدالت فضایی مواجه هستند. این موضوع نارضایتی شهروندان از حکومت را در پی دارد و در صورت عدم رفع مشکل و تداوم آن، منجر به تنش و نزاع مردم با حکومت و وقوع ناامنی می‌شود. در مناطق مرزی آبی اوگاندا و جمهوری دموکراتیک کنگو نیز این موضوع صادق است و ضعف در برقراری عدالت فضایی و کم‌توجهی به ساکنان این مناطق سبب ایجاد فقر معیشتی در شهروندان شده و یکی از دلایل تنش و ناامنی به حساب می‌آید.

۶- تنوع بالای قومی و قبیله‌ای یا تقسیم قوم واحد در مناطق مرزی: یک عامل مهم تنش، درگیری و وقوع ناامنی در مناطق مرزی آبی دو کشور، تنوع بالای قومی و قبیله‌ای در این منطقه است. معمولاً تنوع قومی و قبیله‌ای به‌تنهایی عامل وقوع نزاع و ناامنی نیست اما در ترکیب با سایر عوامل می‌تواند عامل و تسهیل‌کننده وقوع درگیری

باشد. مسائل و تفاوت‌های هویتی قومی و قبیله‌ای همراه با ذهنیت‌های منفی و اختلافات تاریخی اقوام و قبایل از یکدیگر، از عوامل مهم درگیری و ناامنی در مناطق با تنوع قومی است. در مناطق مرزی دریایی اوگاندا و جمهوری دموکراتیک کنگو در اطراف دریاچه آبرت خصوصاً در ایتوری حضور مهاجران و پناهندگان در این مناطق سبب تشدید تنوع قومی و قبیله‌ای و منازعه بر سر منابع زیستی شده و موجبات درگیری و ناامنی در این مناطق را فراهم کرده است. از طرفی، علاوه بر تنوع قومی و قبیله‌ای، تقسیم یک قوم و جمعیت با هویت واحد در دو سرزمین مجزا در نتیجه ایجاد خطوط مرزی نیز عامل نارضایتی‌های محلی و مطالبه برای یکی شدن اقوام و حذف مرزبندی‌ها است که سبب وقوع ناامنی در نتیجه ناآرامی‌ها و اعتراضات مردمی به حکومت‌ها می‌شود.

۷- ضعف در توجه به مؤلفه هویت ساکنان در مناطق مرزی: یکی از مسائل مورد استناد کشورهای هم‌مرز برای اثبات مالکیت خود بر یک منطقه مرزی مورد اختلاف، تأکید بر بافت جمعیتی ساکنان آن منطقه و هویت خاص آن‌ها است که تداوم اختلافات تا حصول به نتیجه مطلوب را در پی دارد. این مسئله در صورتی که با مقاومت طرف مقابل و عدم رضایت آن برای رسیدن به توافق و اعطای مالکیت سرزمینی به کشور هم‌هویت با ساکنان منطقه مورد اختلاف همراه باشد، تنش‌ها را افزایش می‌دهد و افزوده شدن بر تنش‌ها نیز بی‌ثباتی و ناامنی را در مناطق مرزی تداوم خواهد داد. در اختلافات مرزی دریایی میان جمهوری دموکراتیک کنگو و اوگاندا، یکی از مسائل مهم و مورد اختلاف، موضوع مالکیت جزیره روکوانزی در انتهای جنوبی دریاچه آبرت است که جمعیت ساکن در آن هویت حدود ۹۰ درصدی کنگویی دارند و همین مسئله سبب شده است تا جمهوری دموکراتیک کنگو این جزیره را بخشی از سرزمین خود بداند و در مقابل، اوگاندا نیز مدعی است که مرزبندی‌های دوره استعمار، مالکیت روکوانزی را به صورت قطعی به این کشور واگذار کرده است. تأکید بر عنصر هویت در این مسئله، اختلاف و تنش دو کشور را دامنه‌دار کرده است.

۸- ضعف حاکمیت در مناطق مرزی و حضور نیروهای واگرا و فعالیت‌های شورشیان شبه‌نظامی: در برخی از کشورها، مناطق مرزی در زمره مناطق دورافتاده‌ای هستند که از مرکز به سمت پیرامون و مرزها فضای سرزمینی کشور، موضوع کاهش امکانات رفاهی، ضعف حاکمیتی و خلاءهای امنیتی بیشتر به چشم می‌آید و مطرح می‌شوند. وجود این شرایط، زمینه‌ساز حضور و فعالیت نیروهای واگرا و به تبع آن، ایجاد ناامنی و بی‌ثباتی است. در مناطق مرزی دریایی اوگاندا و جمهوری دموکراتیک کنگو در اطراف دریاچه آبرت، این موضوع سبب حضور نیروهای واگرا و شورشی و افزایش فعالیت‌های شبه‌نظامیان و اقدامات مداوم آن‌ها در مناطق پیرامونی شده است. حضور گروه‌های شبه‌نظامی در این منطقه با پدیده قاچاق مواد معدنی ارزشمند از جمله طلا به‌ویژه از مبدأ جمهوری دموکراتیک کنگو به مقصد اوگاندا نیز همراه شده که این مسئله نیز بر تداوم ناامنی‌ها در مناطق مرزی دو کشور تأثیر قابل توجهی داشته است.

۹- تنش در روابط دو کشور همسایه و هم‌مرز و حمایت از گروه‌های شورشی و واگرا: تنش و اختلاف در روابط همسایگان، یکی از عوامل مهم ناامنی در مناطق مرزی کشورها است. زمانی که اختلاف و تنش جدی در

روابط دو کشور همسایه به وجود می‌آید، معمولاً کشورها در مدیریت امنیتی مرز خود با آن کشور، اهتمام جدی و لازم را ندارند و از این وسیله برای فشار به طرف مقابل استفاده می‌کنند. در وضعیت شدید و سخت اختلاف، ممکن است هر یک از کشورها برای ضربه به طرف مقابل اقدام به حمایت از گروه‌های شورشی و اگر علیه یکدیگر کنند. در مناطق مرزی اوگاندا و جمهوری دموکراتیک کنگو، اوگاندا، شورشیان فعال در مرزهای خود را تحت حمایت جمهوری دموکراتیک کنگو می‌داند و معتقد است که شورشیان اوگاندایی از سوی این کشور حمایت و مسلح می‌شوند. این موضوع در فاصله سال‌های ۱۹۹۸ تا ۲۰۰۳ میلادی منجر به درگیری شدید میان دو کشور و اشغال مناطقی از شرق سرزمین جمهوری دموکراتیک کنگو توسط اوگاندا شد و همواره عامل وقوع ناامنی در مناطق مرزی دریایی دو کشور بوده است.

۱۰- **تخریب محیط‌زیست و تهدید منابع زیستی:** منابع زیستی از قبیل آب، زمین و... از عناصر اصلی و حیاتی برای معیشت و گذران زندگی مردم و شهروندان در مناطق مختلف است. این منابع عامل تداوم حیات شهروندان و برای بسیاری از ساکنان خصوصاً در مناطق روستایی، وسیله اصلی امرارمعاش و اشتغال است. تخریب منابع زیستی و محیط‌زیست در یک منطقه، مساوی با خطر نابودی این منابع و تهدید معیشت شهروندان و ساکنان آن منطقه بوده و واکنش منفی آن‌ها برای دفاع از منافع حیاتی خود را در پی خواهد داشت. در اطراف دریاچه آلبرت و در محدوده مرزهای اوگاندا و جمهوری دموکراتیک کنگو، استخراج نفت و فشار ناشی از بهره‌برداری از منابع طبیعی از قبیل آب و زمین، اکوسیستم و معیشت مردم را با شکنندگی مواجه کرده است. این مسئله موجب اعتراض و ایجاد درگیری مردم محلی با نیروهای دولتی و شرکت‌های فعال در این مناطق شده و زمینه فعالیت نیروهای واگرا و شورشی را فراهم کرده است که برآیند این رخدادها، ناامنی در برخی مناطق مرزی در محدوده دریاچه آلبرت است. لازم به ذکر است که مؤلفه تخریب محیط‌زیست و تهدید منابع زیستی هم علت و هم معلول است؛ به این معنا که هم سبب ایجاد تنش، بی‌ثباتی و ناامنی می‌شوند و هم خود بی‌ثباتی و ناامنی نیز به تخریب محیط‌زیست و تهدید منابع زیستی منجر می‌شود.

۱۱- **ذهنیت منفی تاریخی و نبود اعتماد متقابل:** مسئله تنش‌آفرین دیگر میان کشورها خصوصاً کشورهای دارای مرز مشترک، وجود ذهنیت‌های منفی تاریخی از عملکرد طرفین و عدم وجود اعتماد متقابل در سبک‌رفتاری آن‌ها است. این موضوع در شکل‌گیری برخی اختلافات و تداوم آن‌ها نقش‌آفرین بوده و با تشدید آن سبب ایجاد ناامنی در مناطق مرزی شده است. در مناطق مرزی آبی اطراف دریاچه آلبرت، اوگاندا و جمهوری دموکراتیک کنگو در بحث بهره‌برداری از منابع مورد اختلاف خصوصاً منابع نفتی، ذهنیت منفی تاریخی و سوءظن نسبت به عملکرد یکدیگر دارند و همین عامل سبب تنش دو کشور و عدم حرکت آن‌ها به سوی حل اختلاف می‌شود که برآیند تشدید این وضعیت، ایجاد ناامنی در مرزهای مشترک است.

۶- نتیجه‌گیری

مرز یکی از موضوعات متنوع و با حساسیت بالا در مباحث جغرافیای سیاسی، ژئوپلیتیکی، سیاسی و امنیتی است و شیوه اداره آن تأثیر مهمی در روابط با کشورهای هم‌جوار و همچنین در فضای داخلی سرزمین و اداره امور آن دارد. یک بحث مطرح در چارچوب موضوعات مرز، مسئله اختلافات، منازعات و مناقشه‌های مرزی میان کشورهای هم‌جوار چه در بخش خشکی و چه در بخش آبی اعم از رودخانه‌ای و دریایی است که تداوم آن همواره سرمنشأ ناآرامی، بی‌ثباتی و ناامنی در مناطق مرزی برای کشورهای درگیر بوده است.

ناامنی، معلول اختلافات مرزی و سرزمینی کشورهای هم‌جوار است و این اختلافات از یک طرف خود علت ناامنی، و از طرف دیگر، معلول علت‌های مختلفی هستند که ریشه وقوع اختلاف، منازعه و مناقشه محسوب می‌شوند. در ارتباط با اختلافات مرزی کشورهای اوگاندا و جمهوری دموکراتیک کنگو در اطراف دریاچه آلبرت، این منازعه بر سر یک فضای آبی رخ داده و تداوم‌یافته است و منازعه‌ای مرزی آب‌پایه به حساب می‌آید که حل آن راهکارهایی متفاوت از منازعات مرزی خشکی پایه را می‌طلبد و از پیچیدگی‌های خاصی برخوردار است.

بر اساس اسناد و مدارک و شواهد موجود و با الگو قرار دادن «نظریه ژئوپلیتیکی منازعات مرزی و سرزمینی»، دلایل اختلافات مرزی اوگاندا و جمهوری دموکراتیک کنگو ریشه در تصمیمات و اقدامات استعماری گذشته، نامشخص ماندن و ابهام در تعیین حدود دقیق خط مرزی دو کشور، فرسایش ساحل و تغییر در مسیر رودخانه مرزی سملیکی در جنوب دریاچه آلبرت، کشف منابع غنی انرژی و معدنی بخصوص نفت، تنش بر سر مالکیت بر جزیره روکوانزی و... دارد که همه این عوامل نمایان‌کننده ژئوپلیتیکی بودن ماهیت این منازعه است. به عبارتی علل این اختلافات ژئوپلیتیکی است که بی‌ثباتی و ناامنی را در مناطق مرزی اوگاندا و جمهوری دموکراتیک کنگو در اطراف دریاچه آلبرت حاکم کرده است.

در همین ارتباط، بررسی وضعیت مناطق مرزی آبی اوگاندا و جمهوری دموکراتیک کنگو و تجزیه و تحلیل علل مؤثر در وقوع تنش و ناامنی در این مناطق نشان می‌دهد که حاکم شدن شرایط ناقض امنیت در مناطق مرزی آبی دو کشور، معلول علل مختلفی است که می‌توان آن‌ها را به منازعات با ماهیت مشابه در سایر مناطق جهان نیز تعمیم داد. بر همین اساس، اصلی‌ترین علل ریشه‌ای ناامنی در مناطق مرزی آب‌پایه کشورها را می‌توان به شرح ذیل برشمرد:

۱. تصمیمات و اقدامات استعماری در تعیین مرز؛
۲. اختلافات بر سر محل دقیق مرز؛
۳. رقابت بر سر دسترسی منابع طبیعی با ارزش؛
۴. فرسایش خاک در ساحل رودخانه مرزی و تغییر مسیر آن به نفع یکی از طرفین مرز؛
۵. ضعف یا عدم برقراری عدالت فضایی در مناطق مرزی؛
۶. تنوع بالای قومی و قبیله‌ای یا تقسیم قوم واحد در مناطق مرزی؛
۷. ضعف در توجه به مؤلفه هویت ساکنان در مناطق مرزی؛
۸. ضعف حاکمیت در مناطق مرزی و حضور نیروهای واگرا و فعالیت‌های شورشیان شبه‌نظامی؛

۹. تنش در روابط دو کشور همسایه و هم‌مرز و حمایت از گروه‌های شورشی و واگرا؛

۱۰. تخریب محیط‌زیست و تهدید منابع زیستی؛

۱۱. ذهنیت منفی تاریخی و نبود اعتماد متقابل.

۷- سپاسگزاری

نویسنده بر خود لازم می‌داند تا از حمایت‌های دانشگاه تربیت مدرس و مرکز مطالعات آفریقا در این دانشگاه کمال تشکر و قدردانی را داشته باشد.

کتابنامه

1. Bokomdu, G., & Kabemba, C. (2016). *Crossing the Borders: Trans-Border Resource Conflicts between the Democratic Republic of Congo, and its neighbors Angola and Uganda*. Report, Johannesburg (South Africa): Southern Africa Resource Watch (SARW).
2. Fahey, D. (2010). *Guns and Butter: Uganda's Involvement in Northeastern Congo 2003–2009*. In: L'Afrique des Grands Lacs: Annuaire 2009-2010, Edit by Stefaan Marysse, Filip Reyntjens & Stef Vandeginste, vol. 14, Paris & Anvers (Belgique): L'Harmattan, Centre d'Etude de la Région des Grands Lacs d'Afrique.
3. Hafeznia, M.R., & Mirzaei Tabar, M. (2020). Geopolitical Explanation of Boundary and Territorial Conflicts Case study: 0 - 15-degree north belt of Africa from the end of the Cold War to 2014. *Scientific- Research Quarterly of Geographical Data (SEPEHR)*, 28(112), 167-185. Doi: 10.22131/sepehr.2020.38614 [In Persian]
4. Hafeznia, M.R. (2002). *Political Geography of Iran*. Tehran: SAMT. [In Persian]
5. Hafeznia, M.R.. (2011). *Principles and Concepts of Geopolitics*. Mashhad: Papoli Publications. [In Persian]
6. Mail & Guardian (2018). *Contested waters: Conflict on Africa's Great Lakes*. Retrieved from: <https://mg.co.za/article/2018-08-28-contested-waters-conflict-on-africas-great-lakes/>
7. Marine Corps Intelligence Activity (2014). *Uganda Country Handbook, United States: Marine Corps Intelligence Activity*. Department of Defense. Retrieved from: <https://info.publicintelligence.net/MCIA-UgandaHandbook.pdf>
8. Mirzaei Tabar, M. (2017). *Geopolitical Explanation of the conflicts in African continent from the end of the Cold War until 2014 (case study: the countries located between the latitudes of 0 - 15 degree of the north)*. PhD Thesis of Political Geography, Tehran (Iran): Tarbiat Modares University. [In Persian]
9. Mojtahed Zadeh, P. (2002). *Political Geography and Geographic Politics*, Tehran: SAMT. [In Persian]
10. Noroozi, M.T. (2007). *Defense and Security Dictionary*. Tehran: Sana publication. [In Persian]
11. Ojambo R. (2021). On the Waters: Economic and Political Drivers of Maritime Conflicts between Uganda and its Neighbors. *African Studies Quarterly*, 20(3), 60-72.
12. One World-Nations Online, Administrative Map of Uganda. Retrieved from: <http://www.nationsonline.org/oneworld/map/uganda-administrative-map.htm>
13. UN Economic Commission for Africa (2018). *Transboundary natural resource disputes in Africa: policies, institutions and management experiences*, Addis Ababa (Ethiopia): Economic Commission for Africa. Retrieved from: <https://repository.uneca.org/handle/10855/24471>
14. Vlassenroot, K. & Raeymaekers, T. (2004). The politics of rebellion and intervention in Ituri: The emergence of a new political complex?. *African Affairs*, 103(412), 385-412.

15. Westerkamp, M., & Houdret, A. (2010). *Peacebuilding across Lake Albert: Reinforcing environmental cooperation between Uganda and the Democratic Republic of Congo*. Brussels: Initiative for Peacebuilding.

